

1. ÚVOD

V raném středověku se na našem území setkáváme se třemi základními typy pohřebních areálů: 1) pohřebiště kolem sakrálních staveb; 2) (nad)komunitní pohřebiště mimo nejbližší okolí centrálních rezidenčních aglomerací, zřetelně oddělené od sídlištních aktivit, označované v literatuře jako venkovská pohřebiště; 3) disperzní funerální areály na sídlištních bez zřetelného vymezení prostoru pohřebních aktivit (*Hanuliak 2004*, 38–39; *2004a*; *Hassenpflug 1999*, 63–76; *Klápště 2005*, 26–27; *Lewczuk 2007*, 133; *Macháček 2010*, 336–339). Posledně zmíněný typ pohřebního areálu se váže na centrální sídelní aglomerace a jejich nejbližší okolí (předhradí, podhradí). Tato charakteristika platí s určitým časovým posunem pro západní Evropu a také pro její střední část (*Hassenpflug 1999*; *Böhme 1996*; *Blair 2005*; *Fehring 1992*, 68–71; *Osterhaus 1986*, 139–140; *Stork 1989*; *1990*; *1991*; *1993*; *1994*; *Biermeier 1999* apod.).

Objevení tohoto specifického způsobu pohřebních zvyklostí a organizace pohřebních areálů bývá v odborné literatuře dáváno do souvislosti s dobou bohatou na důležité proměny ve společnosti – etablování nové náboženské věrouky, proměna v organizaci společnosti a s ní související jevy jako vojenské aktivity, obchodní a politické kontakty, změny v subsistenční strategii, přesuny obyvatelstva apod. (*Macháček 2010*; *Klápště 2005*). Velká Morava toto turbulentní nastavení ve společnosti splňovala vrchovatě.

V centrální sídelní aglomeraci Břeclav – Pohansko byly archeologicky doloženy pohřební areály typu 1 a 3, tedy kostelní hřbitovy, disperzní pohřebiště a hroby na sídlištních (*Kalousek 1971*; *Dostál 1975*; *Vignatiová 1992*; *Macháček et al. 2016*). Nosným tématem předložené publikace jsou právě ony těžko uchopitelné pohřební aktivity v rámci sídlištní zástavby. Pohřebiště a pohřby na sídlištních byly evidovány jak v prostoru uvnitř hradeb, tak i na obou předhradích. Pro objasnění pravidel, kterými se pohřební aktivity na sídlištních řídily a jaká populace zde pohřbívala, jsme si vybraly rozsáhlý areál jižního předhradí Pohanska.

Jižní předhradí Pohanska, ve starší literatuře nazývané také jihozápadní předhradí, bylo od centrální opevněné části tohoto významného velkomoravského

centra odděleno rameny řeky Dyje (*Vignatiová 1979*). Plochu původního předhradí vymezují dnes již zaniklá ramena řeky Dyje (východ, sever), zbytky hliněného valu snad s předsunutým příkopem (východ, jih) a výrazná terénní vlna písečného přesypu (západ) (*Dresler 2011*, 32, obr. 47; *Staeck 2011*). Plošná výměra jižního předhradí vymezeného zmiňovanými útvary činí zhruba 21 hektarů. Poloha byla archeologicky zkoumána od počátku 60. let 20. století a poslední terénní exkavace zde proběhla v roce 2010 (1960–1962, 1975–1979, 1991–1994, 2008, 2010). Celkově bylo prozkoumáno více než 9 hektarů plochy, což tvoří zhruba 40% z celkové předpokládané plochy předhradí (*Dresler – Macháček 2009*; *Přichystalová 2011*, 52–57; *Vignatiová 1992*). Na základě výsledků archeologické prospekce i archeologických terénních výzkumů lze předpokládat, že celá plocha byla v raném středověku aktivně využívána. Prozatím je na jižním předhradí evidováno 205 kostrových hrobů s 210 jedinci (z toho čtyři hrobové jámy neobsahovaly žádné lidské pozůstatky a možná 11 hrobových jam obsahovalo vícenásobné pohřby), 480 sídlištních objektů, 144 různých pyrotechnologických zařízení v objektech i mimo ně, 254 sloupových/kulových jam a několik žlabů. Většina objektů je na základě keramiky a nalezeného nekeramického inventáře datována do velkomoravského období (9. století). V 90. letech 20. století byly nalezeny i doklady časně slovanského osídlení této polohy (6.–8. století) (*Vignatiová 1995*, 116; *†Vignatiová – Klanicová 2001*, 24). Kostrové hroby patří obecně do velkomoravského období. Právě na tyto archeologické komplexy je zaměřen náš výzkum.

Hroby a skupiny hrobů byly rozesety po celé zkoumané ploše předhradí, nevytvářely zde jednotnou ucelenou strukturu zřetelně vydělenou od sídlištních aktivit. Hroby byly uspořádány do malých až středně velkých skupin, které můžeme snad nazývat pohřebišti. Tyto kumulace hrobů byly součástí sídlištní zástavby, nacházely se patrně na okraji areálů sídlištních aktivit. Dále zde evidujeme hroby v malých skupinkách, po dvojicích či osamoceně, které byly rozptýleny přímo mezi sídlištními objekty anebo v prázdném prostoru mezi předpokládanými jednotlivými hospodářskými

jednotkami, které J. Vignatiiová pomocně nazývala Osada I až III (Vignatiiová 1992; Dresler – Macháček – Přichystalová 2008, Abb. 14, 27; Přichystalová 2011, 52–57). Obecně jsou lidé pohřbení mimo regulérní pohřebiště (areál prostorově znatelně vymezený vzhledem k areálu se sídlištními aktivitami) považováni za příslušníky nižších sociálních vrstev, za osoby s negativním/zvláštním/nestandardním společenským kreditem, za otroky, pohany či za cizince (Dostál 1982, 197–198; Hanuliak 2004, 39; 2004a; Macháček 2010, 336; Štefan 2009). Tomuto zjednodušujícímu závěru však zdaleka neodpovídají všechny objevené archeologické situace (Dresler – Macháček – Přichystalová 2008, 253–259; Přichystalová 2014, 215–218). Zevrubná studie zabývající se existencí funerálních areálů a separátních hrobů na sídlištních stále chybí. Sociální, náboženská a snad i etnografická struktura obyvatel raně středověké Moravy byla komplexní a tato komplexnost se obtiskla do pohřebních zvyklostí a rituálů. Na základě podrobného zpracování archeologických i antropologických indicií lze načrtnout alespoň základní strukturu spletených sociálních a jiných vazeb v raně středověké populaci.

Za hlavní cíl předkládané práce považujeme komplexní archeologicko-antropologické zpracování funerálních areálů, skupin hrobů a ojedinelých pohřbů, které byly prozkoumány na jižním předhradí velkomoravské centrální aglomerace Břeclav – Pohansko. Výsledky nových výzkumů na severovýchodním předhradí (objev 2. kostela s pohřebištěm) (Macháček et al. 2014; Macháček et al. 2016) ukazují na nutnost revize, kompletace a doplnění předchozích výzkumů týkajících se dříve zkoumaných částí této lokality. Dosud pouze částečně v odborném tisku publikované hrobové celky (Vignatiiová 1977–1978; †Vignatiiová – Klanicová 2001; Přichystalová 2007; 2008; 2010; 2011), základní demografická analýza (Drozdová 2005) a parciální antropologické výzkumy populace žijící na jižním předhradí, které byly do této doby provedeny (Drozdová – Beneš 1997; 2001; Boberová – Drozdová – Pížová 2012; Jarošová – Drozdová 2007), neposkytují dostatečné množství informací a neumožňují přesnou rekonstrukci obrazu života dané populace – sociální stratifikaci a z toho vyplývající antropologické parametry, jako jsou například tělesná zátěž, kvalita stravy, stres, nemocnost a hygiena. Integrace jednotlivých výsledků a jejich doplnění je také důležitým a nezbytným krokem k lepšímu poznání života slovanské populace v 9. století. Odrazovým můstkem pro novou etapu výzkumu budou výsledky předchozího zkoumání autorského týmu (Přichystalová 2011a; Boberová 2012; Kalová 2012).

Výsledkem našeho snažení by měla být komplexní archeologicko-antropologická studie pohřebiště a lidí na nich pohřbených – demografie, zdravotní stav obyvatelstva, kvalita výživy, subsistence, sociální struktura, mobilita, otázky vlivu křesťanství či pohanství

na pohřební zvyklosti, chronologie lokality. Autorským týmem pevně doufá, že svému záměru dostál se ctí.

Kniha obsahuje dvě základní části: 1) komplexní archeologicko-antropologickou analýzu hrobů, hrobových jam a kosterních pozůstatků pohřbené populace a 2) kompletní textový katalog doplněný podrobnou obrazovou dokumentací prozkoumaných hrobových celků.

V textu knihy se objevují názvy zkoumaných poloh jak s malým, tak i s velkým začátečním písmenem. Pro lepší pochopení zvoleného způsobu zápisu zkoumaných poloh na Pohansku si dovoluujeme krátké vysvětlení. Pokud ze sdělení vyplývá, že uvedenou polohu uvádíme v kontextu obecného označení zkoumané polohy ve významu traťového názvu, pak je název zkoumané polohy psán s velkým počátečním písmenem. Pokud se jedná o označení ve věcném významu, tedy v samotném významu slovního spojení, pak je zkoumaná poloha psána s malým počátečním písmenem, příklady: obecné označení zkoumané polohy – *Žárové pohřebiště* (celá plocha archeologického výzkumu v této poloze, se všemi archeologickými kontexty); konkrétní význam slovního spojení – *žárové pohřebiště* (pouze archeologický kontext žárových hrobů z časně slovanského období). Dalšími příklady jsou *Velmožský dvorec* – obecné označení pro celou zkoumanou plochu a *velmožský dvorec* – označení archeologické struktury; *Jižní / Severovýchodní předhradí* – obecné označení pro celou zkoumanou polohu a *jižní / severovýchodní předhradí* – označení pozice předhradí vůči centrálnímu opevnění. V textu jsou tyto konotace rozlišeny graficky. Pokud má název polohy v textu význam traťového označení, pak je název polohy psán kurzívou.

Předkládaná kniha, vše, co je v ní obsaženo, by nemohla vzniknout bez podpory a spolupráce značného počtu přátel, kolegů nejen z Masarykovy univerzity, ale také z vědeckých a analytických pracovišť z České republiky i ze zahraničí.

Kolegům z Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity děkujeme za technickou i další podporu, a to zejména Pavlu Čápoovi, Michaele Prištákové, Šárce Trávníčkové, Petru Dreslerovi, Gabriele Dreslerové, Vojtovi Noskovi, Tomáši Tencerovi a Michalu Vágnerovi, za mentální povzbuzování Jiřímu Macháčkoví. Dále musíme poděkovat studentům, kteří se podíleli na revizi a redigitalizaci dokumentace, jmenovitě Aleně Hruškové, Martinu Košťálovi, Anně Koudelkové.

Dr. Janu Nováčkoví z Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie, Weimar, jsme zavázáni za vypracování mikroskopické analýzy patologicky změněných kostí z Pohanska, která je součástí publikace.

Z kolegů z Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity se sluší poděkovat doc. RNDr. Evě Drozdové, Ph.D., z Ústavu experimentální biologie za spolupráci

při odebrání vzorků a konzultace týkající se antropologického materiálu; pracovníkům Ústavu geologických věd a prof. RNDr. Antonínu Přichystalovi, DSc., za určení suroviny kamenných artefaktů, doc. RNDr. Jindřichu Štelcovi, CSc., za určení chemického složení skelné suroviny skleněných artefaktů; doc. RNDr. Petře Urbanové, Ph.D., z Ústavu antropologie za pomoc se statickými programy.

Mgr. Aleně Pavlůskové a Mgr. Kristině Krchové děkujeme za poskytnutí dat a výsledků jejich diplomových magisterských prací, týkajících se populace z jižního předhradí Pohanska.

Za aktivní spolupráci na kazuistice ženského jedince z hrobu 106 děkujeme RNDr. Ivaně Jarošové, Ph.D., Ing. Tomáši Zikmundovi, Ph.D., a prof. Ing. Jozefu Kaiserovi, Ph.D, z CEITEC VUT v Brně a Mgr. Adamu Frtusovi z Fyziologického ústavu AV ČR.

Mgr. Vojtěchu Erbanovi z České geologické služby jsme vděční za konzultaci k izotopové stronciové analýze.

Na výzkumu se kromě badatelek/badatelů a studentek/studentů z České republiky podíleli i mnozí jednotlivci ze zahraničí, kterým je také na místě poděkovat, patří k nim Mgr. Klauďia Kyselicová, Ph.D., Lékařská fakulta, Fyziologický ústav, Univerzita Komenského v Bratislave, Mgr. Lukáš Šebest, Onkologický ústav sv. Alžbety, Oddelenie lekárskej genetiky, Bratislava, Mgr. Marián Baldovič, Ph.D., Prírodovedecká fakulta, Katedra molekulárnej biológie, Univerzita Komenského v Bratislave, Morten Erik Allentoft, assistant professor, Ph.D., a Martin Sikora, associate professor, Centre for GeoGenetics, Natural History Museum, University of Copenhagen.

Za finanční podporu děkujeme Grantové agentuře ČR, která náš výzkum podpořila udělením grantu: GA16-05791S: Problematika funerálních areálů a disperzních pohřebišť na sídlištích v raném středověku: komplexní studie hrobů z jižního předhradí Břeclavi – Pohanska.

V Brně, podzim 2018

Renáta Přichystalová, Kateřina Kalová
a Kateřina Boberová